

Vrouwen in de oudheid

Een rondgang door het Allard Pierson Museum

Geralda Jurriaans-Helle

Wie een beeld wil krijgen van de materiële overblijfselen van een beschaving kan naar een archeologisch museum gaan om daar kunst- en gebruiksvoorwerpen te bekijken. Maar geven die een representatief beeld en meer in het bijzonder, geven die een goed beeld van het leven van de vrouw in die beschaving? Of is het beeld vertekend en zien we bij deze voorwerpen, die vaak door en voor mannen gemaakt zijn, de vrouw door de ogen van de man?

*Aphrodite ca. 50-25 v. Chr. Waarschijnlijk Pentelisch marmer, hoogte 136,8 cm.
Bron: Allard Pierson Museum 9239.*

Archeologie heeft in het algemeen zo zijn beperkingen. Om er een paar te noemen: niet alles blijft in dezelfde mate bewaard. Daarbij is de aard van het materiaal belangrijk. Metaal is kostbaar en goed te hergebruiken. Organische materialen als hout, ivoor en textiel zijn zeer vergankelijk en blijven alleen onder bepaalde omstandigheden bewaard, bijvoorbeeld in de Egyptische woestijn. Aardewerk is zeer breekbaar, maar als materiaal vrijwel onvergankelijk. Ook zijn er grote verschillen per cultuur en per periode in wat men meegaf in het graf, de plaats waar voorwerpen de meeste kans hebben om de tand des tijds te doorstaan. En verder speelt de zorgvuldigheid van de opgravers een rol. Een archeologische museumcollectie heeft nog meer beperkingen. Zeker in de publieksoptelling zijn de hogere en rijkere klassen over het algemeen beter vertegenwoordigd; zij kregen meer mee in het graf en deze voorwerpen zijn vaak meer van 'museumkwaliteit' dan die van arme mensen. Een ander typisch museaal probleem is dat van veel voorwerpen de context onbekend is. Vaak is daardoor niet duidelijk welke functie het voorwerp precies had, of door wie het gebruikt werd. Een compleet beeld geeft een museum dus nooit; dat geldt zowel voor de mannen- als de vrouwenwereld. In dit artikel besteed ik aandacht aan de voorwerpen in het Allard Pierson Museum, het archeologisch museum van de Universiteit van Amsterdam, die op een of andere manier iets met vrouwen te maken hebben. Om redenen van ruimte en competentie beperk ik mij tot de afdelingen Nabije Oosten, Cyprus, en Griekenland.

Vruchtbaarheidsgodinnen

De collectie bevat voorwerpen die voor vrouwen zijn gemaakt of met typische vrouwenbezigheden te maken hebben. Er zijn echter ook beelden en afbeeldingen op voorwerpen waarbij niet altijd duidelijk is of die voor vrouwen of mannen zijn gemaakt. Samen geven zij een beeld van de positie van de vrouw in de antieke samenleving.

De oudste afbeeldingen van vrouwen in het Allard Pierson Museum zijn kleine beeldjes van steen of aardewerk uit Turkije. Het zijn zeer gestileerde figuurtjes bij wie de vrouwelijke vormen zijn teruggebracht tot heupen en borsten. Ze stammen uit de periode 2750-2300 voor Christus en zijn gevonden in huizen en graven. Op grond van vondsten uit latere periodes neemt men aan dat zij godinnen voorstellen die het huis of de dode moesten beschermen. Of zij ook een functie hadden als vruchtbaarheidsgodinnen is niet bekend.

De relatie met vruchtbaarheid en voortplanting is duidelijker bij de zogenaamde Cycladenidolen, marmeren beeldjes die meer of minder gestileerd een vrouwenlichaam uitbeelden en die in het derde millennium voor Christus op de Griekse eilandengroep de Cycladen werden gemaakt. De eenvoudigste heeft de vorm van een viool: alleen de borsten en heupen zijn aangegeven. De andere zijn meer uitgewerkt. De schaamdriehoek is ingekrast en bij het grootste exemplaar is de zwangere buik duidelijk aangegeven. De functie van deze idolen is niet bekend, maar men denkt dat zij vruchtbaarheidsgodinnen voorstellen. Beelden van mannen zijn zeer zeldzaam op de Cycladen, waardoor men wel denkt dat het om een matriarchale maatschappij gaat. Er is verder echter niets bekend over deze cultuur waardoor we alleen kunnen consta-

teren dat vrouwen werden afgebeeld in verband met voortplanting, sinds de oertijd de belangrijkste functie van de vrouw.

Een volgend beeldje is van aardewerk en werd 1000 jaar later in Cyprus gemaakt. Het stelt een naakte vrouw voor; de schaamdriehoek is weer ingekrast en zij houdt haar handen onder haar borsten. Het is gemaakt in de Bronstijd, de tijd dat de Myceners zich gevestigd hadden op het Griekse vasteland. Het is de tijd waaraan herinneringen zijn bewaard in de epen van Homerus. Daardoor weten we wat meer over deze maatschappij. Het was een mannenwereld, waarin de vrouw voorbestemd was om te trouwen en kinderen te baren. Zij bleef achter om het huishouden te bestieren wanneer de mannen weg waren. De Myceners brachten nieuwe goden mee, maar de oude moedergodin werd niet vergeten. Vooral op Cyprus bleef haar verering bestaan.

Klaagvrouwen

In de twaalfde eeuw voor Christus gaat de Myceense heerschappij ten onder. Na enkele eeuwen van grote onrust en volksverhuizingen begint voor Griekenland rond 900 voor Christus een nieuwe periode. Wanneer we naar de voorwerpen uit deze periode kijken, verandert er weinig voor de vrouw. Haar plaats is nog steeds in het huishouden. Wij zien dat aan de grafmonumenten. Op vrouwengraven zette men als monument een grote *amphora*, een pot met twee oren die in het huishouden werd gebruikt voor de opslag van olie, wijn en graan. Op mannengraven plaatste men een *krater*, een groot vat, waarin bij drinkgelagen de wijn met water werd vermengd. Drinkgelagen waren een mannenaangelegenheid waar de vrouwen van de familie zich niet lieten zien. Ook in de decoratie van beide vaten ziet men het verschil tussen de mannen- en de vrouwenwereld. In deze periode werden de vazen versierd met geometrische motieven. In friezen en panelen staan soms scènes afgebeeld die ons een kijkje gunnen in de wereld van de overledene. Op kraters zien we bijvoorbeeld paarden en militaire processies, beelden uit de mannenwereld. Begrafnisscènes komen voor op beide typen vazen. De dode is afgebeeld liggend op een baar, bedekt met een geblokte lijkwade. Eromheen staan klaagvrouwen. Hun gestalten zijn opgebouwd uit geometrische figuren: het bovenlichaam is een driehoek, zij hebben hun handen op hun hoofd waardoor een grotere driehoek wordt gevormd. Hier zien we een andere belangrijke taak van de vrouw, het verzorgen en beklagen van de doden. Het museum bezit ook een beeldje van zo'n klaagvrouw, zij slaat met haar handen op de borst. Een voorwerp waarvan je mag aannemen dat het speciaal voor een vrouw is gemaakt, is de aardewerken kniekap die men droeg bij het spinnen. Naast de spinster stond een mand met ongesponnen wol. Van daaruit liep een ruwe draad over haar knie naar het spinrokken in haar hand. Om te voorkomen dat hun huid kapot schuurde, droegen de vrouwen een aardewerken kap. De kniekap was ook een traditioneel huwelijksgeschenk. Dan was hij vaak prachtig beschilderd. Het Allard Pierson Museum bezit een eenvoudig versierde kniekap die ongetwijfeld is gebruikt door een spinster en een groot fragment van een luxe kniekap. Op deze zijn spelende meisjes afge-

beeld: één balanceert een stok op haar hand, twee anderen zitten te bikkelen. Dit verwijst naar het afscheid van de kindertijd dat het huwelijk voor de bruid betekende. Andere huiselijke bezigheden zien we bij de kleine handgevormde aardewerken figuurtjes uit de zesde en vijfde eeuw voor Christus: een vrouw is het graan aan het stampen, een ander is bezig deeg te kneden, een derde heeft een ingebakerde baby op schoot.

Mannenwereld

Verderop in deze zaal staat veel beschilderd aardewerk uit de zesde eeuw voor Christus uit Korinthe en Athene. Opmerkelijk is dat vrouwen hier maar zelden op worden afgebeeld, behalve in mythologische scènes. Dat ligt onder meer aan het soort vazen waarop de afbeeldingen aangebracht zijn. Veel van het geëxposeerde vaatwerk was bestemd voor het drinkgelag, een typische mannenaangelegenheid. Het vaatwerk is versierd met afbeeldingen uit de mannenwereld – sport- en strijdscènes en drinkgelagen – en met mythologische voorstellingen. Het leven van de vrouwen binnenshuis hoort daar niet bij. Vrouwen

zien we wel afgebeeld in scènes waar ze deel uitmaken van de mannenwereld: als achterblijver in de stad wanneer de man ten velde trekt en als dienaressen, muzikante of *hetaïre* (prostituee) bij een drinkgelag. De echtgenotes en dochters vertoonden zich daar niet, zij bleven in de vrouwenvertrekken en werden dus ook niet afgebeeld. Toch zien we op een grote drinkschaal een vrouw in een banketscène afgebeeld van wie de houding, in het midden staande met een krans in de hand, veel lijkt op die van de gastvrouw die haar gasten verwelkomt.

Wellicht was niet het gehele drinkgelag een mannenzaak en had de gastvrouw ook een rol. Op aardewerk dat voor vrouwen bestemd was komen wél afbeeldingen uit de vrouwenwereld voor. Een voorbeeld hiervan is de *hydria*, de vaas waarin men water haalde, traditioneel een vrouwenzaak. Deze is vaak versierd met een afbeelding van vrouwen bij het bronhuis. Het Allard Pierson Museum heeft hiervan helaas geen voorbeeld.

De vitrine die in deze zaal aan Sparta is gewijd, levert een voor velen misschien onverwachte ontmoeting met vrouwen op. Bij Sparta denkt men meestal aan een militaristische mannenmaatschappij. Dat geldt zeker voor de vijfde en vierde eeuw voor Christus, maar in de zevende en zesde eeuw voor Christus was Sparta cultureel de belangrijkste stad van Griekenland. De fraaie ivoren knop met drie uitgesneden vrouwenkoppen is daar een exponent van. Vrouwen waren niet rechteloos in Sparta. Zij konden bezit hebben en mochten daar ook zelf over beschikken. Sommige Spartaansen werden winnaar in de Olympische Spelen als eigenaresse van racepaarden. Natuurlijk was het hun eerste taak om Spartanen voort te brengen. Daarom werden ze goed gevoed en ook lichamelijk getraind. In Sparta werden oude vruchtbaarheidsgodinnen als Artemis, Orthia en Helena vereerd. Ter ere van hen zijn duizenden loden figuurtjes geofferd. Het Allard Pierson Museum heeft er één in de vorm van een elegante vrouw. Ze is typisch Spartaans gekleed in een geruite rok met ceintuur. Het hoge hoofddeksel geeft aan

Cycladen-idool van marmer
afkomstig uit Griekenland 2700-24/2000 v. Chr.
Keros-Syros cultuur,
Dokathismata Groep, hoogte 23 cm.
Bron: Allard Pierson Museum 1872.

*Klaagvrouwen bij opgebaarde dode. Schildering op fragment van een krater afkomstig uit Athene ca. 760 v. Chr., Dipylon
Schilder: Terracotta, hoogte 14,3 cm.
Bron: Allard Pierson Museum 2015.*

dat zij een godin of priesteres voorstelt. Het gebruikte materiaal, lood, zegt iets over de Spartanen. Zij gebruikten geen goud en zilver voor sieraden en hadden ijzeren munten. Voor wijgeschenken gebruikten ze, als enige der Grieken, het eenvoudige lood, waar ze kennelijk genoeg van bezaten.

Vrouwenwereld?

In de vijfde eeuw zijn er op het Atheense aardewerk wél veel afbeeldingen van vrouwen in huiselijke omgeving. Dat heeft soms te maken met de functie van het voorwerp; de eerder genoemde luxe kniekap komt uit deze tijd en er zijn aardewerken dozen (*pyxides*) bewaard waarin vrouwen hun sieraden en andere eigendommen bewaarden. Maar het heeft wellicht ook te maken met veranderingen in de maatschappij. Er kwam meer aandacht voor het individu en de belangstelling van de vazenschilders verschoof van het openbare leven naar het leven in huis. Hier komen we dus meer te weten over de tijdsbesteding van de vrouwen. Veel is er niet veranderd: de afbeeldingen van moeders met kinderen laten zien dat moederschap de voornaamste taak blijft. De grafsteen van de in het kraambd overleden vrouw toont dat kinderen krijgen niet zonder risico's was. De huishoudelijke bezigheden blijven onveranderd en bij begrafenissen staan vrouwen nog steeds rond de opgebaarde dode te rouwen of ze brengen offers op het graf. Maar we zien de vrouwen nu ook vaak samen musiceren en dansen en in gesprek met elkaar of met een man.

En hier komen we op een belangrijk punt: behoren deze voorwerpen tot de vrouwenwereld of zijn ze voor mannen? De kleine flesjes voor reukolie waarop een vrouw en een man – vaak in het gezelschap van de god Eros – zijn afgebeeld, zijn waarschijnlijk voor vrouwen bestemd geweest. Zij zijn echter hoogstwaarschijnlijk door mannen gekocht als geschenk voor hun geliefde. Een mengvat waarop musicerende en dansende vrouwen zijn afgebeeld lijkt op het eerste gezicht thuis te horen in de vrouwenwereld. Toch wijst nadere beschouwing het ondubbelzinnig toe aan de mannenwereld: dergelijke vazen werden gebruikt bij het drinkgelag, zoals gezegd een typische mannenzaak. Op de afbeelding staan aan weerskanten van de vrouwen mannen toe te kijken. Dit wijst erop dat hier niet vrouwen in de beslotenheid van hun vrouwenverblijf zijn afgebeeld, maar dienaressen of prostituees die voor de mannen optreden. Dansende vrouwen boden de kunstenaars

de mogelijkheid om een vrouwenlichaam in allerlei poses voor te stellen, iets dat vooral voor een mannelijke cliëntèle interessant zal zijn geweest.

Dit brengt ons bij het grote marmeren Aphroditebeeld uit circa 400 voor Christus. Het is een late nazaat van de prehistorische idolen en opnieuw zijn de geslachtskenmerken duidelijk aangegeven. Maar hoe anders is de uitvoering. Het gaat hier niet om het puur functioneel afbeelden van de geslachtskenmerken. Dit is niet meer een vruchtbaarheidsidool, maar een erotisch en sensueel beeld. De geraffineerde manier waarop haar naakte lichaam door haar dunne gewaad schijnt, verzaakt de mannenwereld waarvoor het was bestemd. Dit geldt voor veel afbeeldingen van vrouwen. Ze werden gemaakt door en voor mannen. Wij moeten ons dus afvragen of dit gegeven niet belangrijker is dan de in het begin van dit artikel genoemde beperkingen van de archeologie. Hebben wij nu een echt beeld van de vrouw in de oudheid gekregen of een beeld van de vrouw zoals de mannen dat graag zagen – moeder, huisvrouw, minnares – en zijn andere aspecten onderbelicht gebleven? We zijn de klaagvrouwen en de prostituees tegen gekomen, maar we weten dat vrouwen ook op de markt stonden, vroedvrouw waren, op het land werkten of in de kunstnijverheid actief waren. Daar zijn nauwelijks afbeeldingen van. Het beeld van de vrouw zoals dat uit archeologische voorwerpen naar voren komt is ongetwijfeld een afspiegeling van de werkelijkheid, maar het is moeilijk uit te maken hoe vervormd het is. Toch blijft de waarde van de afbeeldingen als informatiebron overeind en zal het altijd de moeite waard zijn om ze te bestuderen of ze gewoon voor het genoegen te komen bekijken in het Allard Pierson Museum. U bent van harte welkom.

Geralda Jurriaans-Helle studeerde Klassieke Taal- en Letterkunde en Klassieke Archeologie. Thans is zij conservator van de afdelingen Griekenland en het Nabije Oosten van het Allard Pierson Museum te Amsterdam.

*Dansende en musicerende vrouwen. Schildering op krater afkomstig uit Athene 425-400 v. Chr., Kadmus Schilder. Hoogte 32,5 cm.
Bron: Allard Pierson Museum 6262.*